

СЕКЦІЯ 1

ПРАВОЗАХИСНИЙ РУХ: ЗАРОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК, СУЧАСНИЙ СТАН В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Лобач О. М.

(наук.кер. – к.і.н., доц. Пивоварська К. Б.)
учениця 10 – М класу Полтавської гімназії №17

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УСРР (1918 - 1922 рр.)

Нагальність судової реформи в Україні актуалізує проблему неупередженого дослідження функціонування судової гілки влади на різних етапах державотворення.

Ставимо за мету проаналізувати процес формування системи судів з часу першої спроби встановлення більшовицької влади в Україні до судової реформи 1922 року.

Аналізуючи історіографічний доробок дослідників історії становлення та реформування судової системи 20-х років ХХ ст., спираємося на висновки авторів, для яких зазначена тема в тій чи іншій мірі становила предмет наукового інтересу. Зокрема, монографічні роботи М. В. Кожевнікова та Д. С. Сушло. Перша дає розлогий аналіз історії радянського суду 1917-1947 років, зосереджуючись на характеристиці нормативно-правової бази. Специфіки функціонування судової системи УСРР автор торкається лише побічно [1]. Тоді як Д. С. Сушло досліджував насамперед історію суду радянської України за період з 1917 року по 1967 рік [2]. Звертають на себе увагу наукові розвідки О. К. Міхеєвої, в яких авторка обстоюючи тезу про приналежність судів до правоохоронної системи, аналізує, окрім іншого, питання їх реформування з урахуванням регіональної специфіки Донбасу [3].

На території Східної України з проголошенням у грудні 1917 року у Харкові на 1 Всеукраїнському з'їзді Рад більшовиками радянської влади в Україні визнавалася дія декретів та інших законодавчих актів радянської Росії.

Одними з найголовніших та перших правових актів радянської судової системи стали Декрет № 1 та Декрет № 2 про суд. Першим Декретом було ліквідовано стару судову систему та утворено місцеві суди, що діяли поряд з революційними трибуналами. До їх складу входили один суддя і два народні засідателі [4, с.2]. Місцевий суддя мав значні владні повноваження, які дозволяли йому проводити слідство, а також приймати рішення про затримання особи й передачу її до суду. Другим Декретом було скасовано апеляційне оскарження, а для розгляду справ у касаційному порядку були створені обласні суди [4, с.2]. Передбачалося створити Верховний судовий контроль з метою забезпечення єдиної касаційної практики. Поряд з цим відбувався процес створення системи революційних та військово-революційних трибуналів, діяльність яких ставилась у пряму залежність від виконавчої влади, що було порушенням принципу незалежності суддів.

Процес формування нових судових органів на території України проходив у складних історичних умовах. Першим декретом Народного Секретаріату в галузі судочинства була постанова «Про введення народного суду на Україні» від 4 січня 1918 року, яка передбачала ліквідацію старої судової системи та створення нових радянських судів. За постановою створювалися дільничні, повітові і міські народні суди. Вироки і рішення народного суду були остаточними і не підлягали апеляційному і касаційному оскарженню. Спори із земельних, цивільних, трудових справ, відповідно до постанови уряду від 20 січня 1918 року, передавалися на розгляд позасудових та громадських органів: селянських земельних комітетів, примиренських камер, житлових камер, відділів праці місцевих Рад тощо [5, с.513].

Характерною особливістю перших Декретів про суд та інших правових актів у РСФРР і УСРР було те, що в них взагалі не містилося норм, які хоча б декларували незалежність суддів.

19 лютого 1919 року РНК УСРР прийняв декрет про суд, яким скасовував усі суди, організовані попередніми режимами. Серед юридичних актів, які формували судову систему, слід назвати Тимчасове положення про народні суди та революційні трибунали УСРР від 20 лютого 1919 року, декрет РНК УСРР «Про затвердження Верховного Касаційного суду» від 16 квітня 1919 року, інструкцію НКЮ УСРР «Про судоустрій» від 12 травня 1919 року.

У Положенні про народний суд чітко вказувалося на те, якими законами користується суд у своїй діяльності: «при вирішенні справ народний суд застосовує декрети робітничо-селянського уряду України, а у разі відсутності відповідного декрету або неповноти такого, керується, в першу чергу, інтересами соціалістичної революції, а потім соціалістичною правосвідомістю». Як писав відомий радянський юрист (у 1920-ті рр. – заступник наркома юстиції РСФРР) М. В. Криленко, «в критичні моменти боротьби пролетаріату влада надає перевагу процесуальній техніці ВНК і ДПУ, де, як відомо, формальні гарантії майже зовсім відсутні» [6, с.38]. Таким чином, ми бачимо, що відсутність законодавчої бази продовжувала компенсуватися «інтересами соціалістичної революції», що цілком могло призводити до свавілля та суб'єктивізму у вирішенні долі людей. Народному суду надавалось право «за своїм переконанням визначати заходи покарання, а також ухвалити вирок про умовне або повне звільнення обвинуваченого від покарання. Революційним трибуналам та народним судам у разі відсутності закону надавалась можливість виносити свої рішення на основі революційної правосвідомості. Такий підхід призводив до тяжких правопорушень і неадекватних рішень, у результаті чого за незначні проступки людей карали суворіше, ніж за тяжкі злочини.

Відповідно до Положення РНК УСРР «Про народні суди» від 26 жовтня 1920 року створювалися губернські Ради народних суддів, які мали постійний склад: голову, його заступників і від двох до п'яти постійних членів. До Ради входили також всі народні судді губернії, які брали участь в її засіданнях за чергою.

Таким чином, уже в період свого становлення радянська судова система встигла повністю перекреслити всі демократичні надбання в галузі незалежності судочинства та суддів, які були задекларовані у документах Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Радянська виконавча влада з перших днів пристосувала судові органи для своїх політичних потреб та інтересів. Суд фактично повністю втратив незалежність, що підкріплювалось не лише практичними кроками влади, а й відповідною правовою доктриною, яка свідомо протиставляла себе світовій та історичній практиці.

Функція придушення опору диктатурі пролетаріату покладалася на революційні трибунали, які створювалися по одному на губернію. Чисельний склад трибуналу встановлював губвиконком, але він не міг бути меншим 15. Справи розглядалися у складі 5, а з березня 1920 року — у складі 3 членів трибуналу. Члени трибуналу обиралися губвиконкомом терміном на 6 місяців [5, с.513]. Попереднє слідство здійснювали особливі народні слідчі.

У Червоній армії для боротьби з контрреволюційними, військовими й іншими злочинами були створені революційні військові трибунали. Положення про особливі військові трибунали було прийняте 11 грудня 1918 року.

Для розгляду справ особливої важливості наприкінці травня 1919 року був створений Верховний революційний трибунал, який діяв як суд першої інстанції.

До позасудових репресивних органів слід віднести також Всеукраїнську надзвичайну комісію, яку за прикладом РСФРР було створено декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України 3 грудня 1918 року. Головою ВУНК було призначено С. Шварца, а потім М. Лаціса. Як зазначалося у постанові тимчасового робітничо-селянського уряду України, ВУНК виникла як тимчасовий надзвичайний орган на особливий «період боротьби із жорстоким опором повалених класів, для придушення контрреволюційних виступів, саботажу, ліквідації збройних заколотів, антирадянських змов внутрішньої та зовнішньої контрреволюції» [7, с.11].

30 травня 1919 року ВУЦВК затвердив «Положення про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії». За цим Положенням ВУНК по боротьбі з контрреволюцією, шпигунством і бандитизмом створювалась як відділ Наркомату внутрішніх справ. У 1920 році ВУНК була перепідпорядкована РНК УСРР. У структурному відношенні ВУНК поділялася на відділи:

юридичний відділ, що вів розслідування і готував справи до ревтрибуналу; відділ іноземного контролю для боротьби з контрреволюційною діяльністю представників іноземних держав; оперативний відділ, до компетенції якого входило попередження і розкриття контрреволюційних злочинів. Місцеві надзвичайні комісії створювалися місцевими радами на правах їх відділів. Члени надзвичайних комісій призначались і відкликалися виконкомом місцевих рад. По вертикалі місцеві НК підпорядковувались ВУНК.

17 травня 1920 року ВУЦВК прийняв декрет про створення Центрального управління надзвичайних комісій для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією та злочинами за посадою (Цупнадком). За всю роботу НК відповідав начальник Цупнадкому, який підпорядковувався РНК УСРР. У складі Цупнадкому було створено політичний відділ для боротьби з анархо-бандитизмом і з українською націоналістичною контрреволюцією. Трохи пізніше було створено відділ для боротьби з контрреволюцією, саботажем та спекуляцією на транспорті.

По закінченні громадянської війни було визнано за доцільне реорганізувати органи спеціального призначення. 22 березня 1922 року ВУЦВК прийняв постанову «Про скасування Всеукраїнської надзвичайної комісії і про організацію Державного Політичного управління при НКВС УСРР». Відповідно на місцях утворювалися при губвиконкомах губернські відділи, а в округах – окружні відділи ДПУ.

Органи державної безпеки віднині звільнялися від судових функцій, які передавалися до спеціально для цього створених органів, а позасудова розправа з контрреволюціонерами та іншими небезпечними злочинцями заборонялася [7, с.11].

Наступним кроком у вдосконаленні судоустрою стала ліквідація з 1 листопада 1922 року військових відділів губревтрибуналів згідно Постанови ВУЦВК «Про введення в дію Кримінально-Процесуального Кодексу УСРР» від 13 вересня 1922 року. Відповідно до Постанови ВУЦВК «Про надзвичайні сесії губревтрибуналів» від 1 листопада 1922 року справи, що були у провадженні ліквідованих органів передавалися до підсудності надзвичайних сесій губревтрибуналів.

Процес становлення радянської судової системи віддзеркалює етапи встановлення більшовицької влади в Україні та її класову сутність. Задекларувавши диктатуру пролетаріату, більшовики поставили поза законом десятки тисяч громадян, які належали до ворожих радянській владі буржуазних і дрібнобуржуазних прошарків. Як зазначав народний комісар юстиції РСФРР Д.І. Курський, зазвичай пролетарський суд ставав органом розправи із класовими ворогами [8, с.236]. Однак свавілля революційного періоду іменоване революційною свідомістю, під тиском внутрішньо та зовнішньополітичних факторів поступалося революційній законності.

Згідно з Постановою ВУЦВК «Про зміцнення й підняття авторитету органів юстиції» від 14 вересня 1921 року зазначалося, що перехід до мирного будівництва наполегливо потребував, щоб діяльність органів влади була суворо узгоджена із законодавством.

Таким чином, впровадження непу, мирне будівництво та послідовний відхід від попередніх методів, а також пов'язані із цим тимчасові поступки власникам приватного капіталу, підкріплені прагненням радянських країн у визнанні їх міжнародною спільнотою, потребували від керівництва УСРР надання вагомих юридичних гарантій додержання прав громадян, що міг забезпечити виключно суд. Але та судова система, що існувала до реформи 1922 року, вже не відповідала часу внаслідок складності системи (правосуддя здійснювали 11 органів) та використання суду, перш за все, як каральної установи. Нова судова система мала стати простішою, доступнішою та більш наближеною до населення.

Література:

1. Кожевников М. В. История советского суда / Под ред. И. Т. Голякова. – М. :Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 376 с
2. Суслу Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.) / Д. С. Суслу. – К. : Вид-во Київ. Ун-ту, 1968. – 217 с.
3. Міхеєва О.К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929) / О.К. Міхеєва / – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 248 с.

4. Гринюк В.О. Суд радянської доби / В. О. Гринюк // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>.
5. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. / В.М. Іванов – К. : КУП НАНУ, 2013. – 892с.
6. СтецюкБ. Р. Основні стадії кримінального процесу УСРРна початку 1920-х рр.[Електронний ресурс] / Б. Р. Стецюк// Вісник ХНУВС.– 2013. –№4(63)– С. 37-43.
7. Органи державної безпеки на Полтавщині (1919 – 1991). – Полтава.: «АСМІ», 2005. – 206 с.
8. Усеїнова Г. С. Первинна нормативна база судової системи України в період нової економічної політики [Електронний ресурс] / Г. С. Усеїнова // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 524–529. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm 2010 2 85.pdf

Бубир А.

(наук.кер. – к.і.н., доц. Щетініна Т.О.)

*студентка II курсу факультету економіки та менеджменту
Полтавської державної аграрної академії*

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРАВОЗАХИСНИМ РУХОМ

Фахівці Національного Інституту стратегічних досліджень, аналізуючи стан сформованості та розвитку правозахисної функції в Україні, вказують, що крім органів державної влади, також виконують інституції громадянського суспільства (громадські організації та рухи, ЗМІ та ін.), здійснюючи її «замість» або, навіть, «всупереч» діям органів державної влади, зокрема – правоохоронних. Вплив неурядових організацій на правозахисну сферу і ступінь «проникненості» їхнього контролю, природно, значно менший, ніж державний, але цей вплив має очевидну тенденцію до зростання [1].

Правозахисні організації – це особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особами. Правозахисні організації сприяють зменшенню організованого насильства, здійснюваного державою. Для цього вони працюють одночасно в трьох напрямках:

- 1) захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами;
- 2) поширення інформації про права людини, правове виховання;
- 3) аналіз стану дотримання прав людини.

Усі три напрямки тісно взаємозалежні, робота тільки в одному із трьох напрямків, не може бути ефективною. Якщо займатися тільки захистом громадян, то правозахисні організації приречені на вічну боротьбу з державою при патерналізмі, що зберігається у суспільстві, незнанні людьми своїх прав та інструментів їхнього захисту і законодавства, що, як і раніше, несе загрози правам людини. Правове виховання і викладання прав людини, знання своїх прав, національних і міжнародних механізмів їхнього захисту необхідні для успішного відстоювання своїх прав і утвердження правової свідомості. Аналіз стану з правами людини передбачає аналіз законодавства, судової й адміністративної практики, їхньої відповідності нормам міжнародного права, спостереження за законодавчим процесом, ініціювання необхідних змін у законодавстві і правозастосовній практиці [2].

В цілому середовище організацій громадянського суспільства, що позиціонуються як правозахисні, є неоднорідним, має різний ступінь ефективності своєї діяльності. В цьому сегменті утвердилась низка таких організацій, які накопичили тривалий досвід та демонструють результативну діяльність, а саме: Харківська правозахисна група; Українська Гельсінська спілка захисту прав людини; Комітет захисту прав людини; Комітет виборців України; Вінницька правозахисна група; Міжнародне товариство прав людини – Українська секція; Міжнародна Ліга захисту прав громадян України.